

ЕКОНОМІЧНА ТА ЕНЕРГЕТИЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ МІКРОБНИХ ПРЕПАРАТІВ ПРИ ВИРОЩУВАННІ ЯЧМЕНЮ ЯРОГО НА ЧОРНОЗЕМАХ ЗВИЧАЙНИХ

*А. Г. Мусатов, доктор сільськогосподарських наук
Інститут сільського господарства степової зони НААН України*

О. М. Григор'єва, кандидат сільськогосподарських наук;

Т. М. Григор'єва

Кіровоградський інститут агропромислового виробництва НААН України

Дослідженнями встановлено високу ефективність мікробних препаратів у посівах ярого ячменю (Созонівський, Сталкер) в умовах північної степової зони. За рахунок використання цих препаратів прибутковість становить 270–300 грн/га, а енергетична ефективність – 58–63%.

Ключові слова: ячмінь ярий, мікробні препарати, економічна і енергетична ефективність.

Відомо, що інтенсивна господарча діяльність людини призводить до втрат в Україні понад 20 млн т гумусу щорічно. Крім того, має місце забруднення ґрунтів пестицидами і важкими металами, як наслідок – погіршення якості продукції рослинництва. В зв'язку з цим все більшого значення набуває екологічне землеробство, суть якого полягає у використанні потенційних можливостей екосистем і мінімальної кількості хімічних речовин при вирощуванні сільськогосподарських культур [1, 2].

Одним з напрямків розвитку сучасного землеробства є його біологізація – використання природних ресурсів для відтворення родючості ґрунту і одержання екологічно чистої продукції рослинництва. Серед існуючих біологічних засобів пріоритетна роль належить мікробіологічним препаратам [3], за рахунок яких посилюється живлення рослин і засвоєння азоту з повітря, а отже, зростає рівень урожайності сільськогосподарських культур та якість рослинницької продукції. Не менш важливим аргументом на користь застосування біопрепаратів є те, що вони екологічно безпечні та мають відносно низьку вартість, проте їх ефективність великою мірою залежить від погодних умов та культури землеробства [4]. Крім того, мікробні препарати сприяють зростанню чисельності ґрунтових мікроорганізмів, що свідчить про метаболічні зміни бактеризованих рослин, та змінюють на краще продукційний процес сільськогосподарських культур [5].

Розробка і впровадження у виробництво існуючих та удосконалених елементів технологій, в яких передбачена й інокуляція насіння ячменю ярого мікробними препаратами вітчизняного виробництва, дають можливість не тільки поліпшити умови росту, розвитку культурних рослин, підвищити їх зернову продуктивність, але й зменшити виробничі витрати та собівартість продукції, підвищити її конкурентоспроможність.

Мета досліджень – визначити ефективність та оптимальні параметри використання регуляторів росту і біопрепаратів при вирощуванні сучасних сортів ячменю ярого для підвищення рівня економічної ефективності; довести можливість використання мікробних препаратів як складових елементів зональних технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Експериментальні дослідження були проведені у 2007–2009 рр. на базі Кіровоградського інституту агропромислового виробництва шляхом постановки польових дослідів.

Ґрунт – чорнозем звичайний середньогумусний важкосуглинковий з вмістом гумусу в орному шарі 5,5–5,8 %, легкогідролізованого азоту 3,6–5,2 мг, рухомого фосфору 9–12 мг і обмінного калію 15–20 мг на 100 г сухого ґрунту.

Досліди закладали методом блоків, розміщення варіантів – систематичне, повторність – 4-разова. Площа облікової ділянки 10 м². Висівали насіння районованих сортів ярого ячменю Сталкер та Созонівський. Одночасно з сівбою вносили складне мінеральне добриво – нітроамофоску з розрахунку NPK по 15 кг/га д. р. Попередник – соя. Сівбу проводили сівалкою СН-10 Ц. Вивчали ефективність біопрепаратів мікробного походження: ризоентерин, БСП, фосфоентерин, КЛІ-9, які надійшли з Кримського філіалу інституту мікро-

біології, та поліміксобактерин і мікрогумін – з Інституту сільськогосподарської мікробіології. Обробляли насіння препаратами в день сівби.

При постановці польових дослідів користувалися загальноприйнятими методиками і рекомендаціями [6, 7].

Погодні умови 2007 р. у період вегетації ярого ячменю характеризувались посушливістю та підвищеним температурним режимом. Вміст продуктивної вологи у шарі ґрунту 0–100 см у травні становив 104,8 мм, у липні – 25,4 мм.

Рослини ячменю були низькорослими, колос – слабоозерненим, зерно – щупле.

Погодні умови вегетаційного періоду 2008 р. виявилися більш сприятливими для формування врожаю ярого ячменю. Весняний період характеризувався підвищеною кількістю опадів порівняно з середньобогаторічними показниками. Так, у квітні сума опадів перевищила норму на 43%, а у травні – на 109 %. Добрі умови зволоження ґрунту та підвищений температурний режим повітря в цілому забезпечили дружне з'явлення сходів та краще укорінення рослин ячменю.

Сприятливі погодні умови 2008 р. зумовили формування порівняно високої урожайності зерна ячменю ярого.

Веgetаційний період 2009 р. в цілому був посушливим. Так, за період квітень – липень зафіксовано 137,5 мм опадів, однак розподіл їх протягом вегетації був не рівномірний. Дефіцит опадів, перепади температур повітря та довготривала дія суховійних чинників в цілому зумовили інтенсивне висихання верхнього шару ґрунту. Дефіцит опадів за травень становив 38,9 %.

Середньодобова температура повітря у червні досягала 23,2°C, що на 4,6°C більше від середньобогаторічного показника. Такі погодні умови певним чином позначилися і на продуктивності рослин ячменю ярого.

Комплексний аналіз погодних умов вирощування різних сортів ячменю при застосуванні біопрепаратів, а також результатів обліку та спостережень виявив значну залежність рівня врожайності від дії препаратів і факторів зовнішнього середовища.

У зв'язку з несприятливими погодними умовами 2007 р. врожайність ячменю ярого в контрольному варіанті, де насіння перед сівбою обробляли лише водою, була незначною: при вирощуванні сорту Созонівський – 1,93 т/га, Сталкер – 1,75 т/га (табл. 1).

За негативного сполучення у 2007 р. погодних факторів, і перш за все через недостатній вміст вологи у кореневмісному шарі ґрунту, дія біопрепаратів дещо нівелювалась і у варіантах їх застосування мала місце стабілізація рівня врожайності. Так, обробка препаратами насіння сорту Созонівський сприяла зростанню урожайності зерна на 0,08–0,15 т/га ($НІР_{05} = 0,08$ т/га). При цьому найбільш ефективним при вирощуванні даного сорту виявилось застосування мікробних препаратів КЛ-9 (100 мл/гектарну норму висіву) – 2,08 т/га та поліміксобактерину (100 мл/гектарну норму висіву) – 2,07 т/га, це дало можливість додатково отримати відповідно 0,15 і 0,14 т зерна з кожного гектара.

При застосуванні мікробних препаратів прибавка врожаю у сорту Сталкер становила 0,08–0,13 т/га. Кращі результати отримали при обробці насіння фосфоентерином – 1,88 т/га та ризоентерином – 1,87 т/га, вдалося додатково отримати 0,13 та 0,12 т/га зерна відповідно при $НІР_{05} = 0,08$ т/га.

В 2008 р. істотну прибавку врожаю у сорту Созонівський отримали у варіантах з застосуванням біопрепаратів фосфоентерин – 0,70 т/га та мікрогумін – 0,68 т/га. При цьому урожайність становила 4,92 та 4,90 т/га відповідно. У сорту Сталкер істотну прибавку врожаю отримали за рахунок інокуляції насіння біопрепаратами фосфоентерин – 0,72 т/га та ризоентерин – 0,71 т/га, при урожайності відповідно 4,61 і 4,60 т/га ($НІР_{05} = 0,16$ та 0,17 т/га).

Найвищу урожайність сорт Созонівський у 2009 р. забезпечив у варіанті з застосуванням біопрепарату фосфоентерин – 4,20 т/га т/га ($НІР_{05} = 0,12$ т/га). У сорту Сталкер вищі показники урожайності отримали при застосуванні препаратів ризоентерин – 2,97 т/га, фосфоентерин – 2,97 т/га та сумісній обробці ризоентерином, БСП та фосфоентерином – 2,96 т/га ($НІР_{05} = 0,13$ т/га). Прибавка до контролю становила відповідно 0,31; 0,31 та 0,30 т/га.

В середньому за 2007–2009 рр. урожайність зерна ячменю ярого від застосування біопрепаратів у сорту Созонівський збільшилась на 0,09–0,42 т/га, у сорту Сталкер – на 0,13–0,38 т/га. Найкраще себе зарекомендували препарати фосфоентерин, мікрогумін та ризоентерин. Урожайність в середньому при застосуванні вказаних біопрепаратів становила 3,44; 3,33 та 3,32 т/га відповідно.

1. Урожайність зерна ячменю ярого залежно від обробки насіння біопрепаратами, т/га (2007–2009 рр.)

Сорт	Варіант	Урожайність, т/га					Середнє по сорту	Середнє по препаратах
		2007 р.	2008 р.	2009 р.	середнє	± до контролю		
Созонівський	Контроль (обробка насіння водою)	1,93	4,22	3,76	3,30	-	3,48	3,04
	Ризоентерин	2,05	4,65	3,76	3,49	0,19		3,32
	БСП	2,04	4,38	3,90	3,44	0,14		3,17
	Фосфоентерин	2,05	4,92	4,20	3,72	0,42		3,44
	Ризоентерин + БСП + фосфоентерин	2,01	4,35	3,85	3,40	0,10		3,17
	КЛ-9	2,08	4,51	3,79	3,46	0,16		3,27
	Поліміксобактерин	2,07	4,34	3,76	3,39	0,09		3,17
	Мікрогумін	2,02	4,90	3,96	3,63	0,33		3,33
	НІР ₀₅ , т/га	0,08	0,16	0,11				
Сталкер	Контроль	1,75	3,89	2,66	2,77	-	2,99	
	Ризоентерин	1,87	4,60	2,97	3,15	0,38		
	БСП	1,83	4,04	2,84	2,90	0,13		
	Фосфоентерин	1,88	4,61	2,97	3,15	0,38		
	Ризоентерин + БСП + фосфоентерин	1,74	4,10	2,96	2,93	0,16		
	КЛ-9	1,84	4,52	2,86	3,07	0,30		
	Поліміксобактерин	1,63	4,48	2,73	2,95	0,18		
	Мікрогумін	1,85	4,41	2,79	3,02	0,25		
	НІР ₀₅ , т/га	0,08	0,17	0,16				

В цілому при вирощуванні на фоні без застосування біопрепаратів сорт Созонівський був більш продуктивним порівняно з сортом Сталкер – на 0,18 т/га, а при їх сумісному застосуванні, навпаки – у сорту Сталкер прибавка була на 25 % більшою.

Розрахунки показників економічної ефективності застосування мікробних препаратів для інокуляції насіння ячменю ярого показують, що даний агрозахід є економічно доцільним. Так, при вирощуванні ячменю ярого сорту Созонівський у контрольному варіанті виробничі витрати становили 1947,9 грн, а умовно-чистий дохід – 527,1 грн/га при окупності витрат 0,3 раза. Застосування регуляторів росту забезпечило збільшення умовно-чистого доходу на 61,0–294,8 грн/га. Найвищу економічну ефективність отримали у варіанті з застосуванням фосформобілізуючого препарату фосфоентерин, де при виробничих витратах 1968,1 грн умовно-чистий дохід становив 821,9 грн/га при окупності витрат 0,4 раза (табл. 2).

У сорту Сталкер кращі показники економічної ефективності були у варіантах при застосуванні препаратів ризоентерин та фосфоентерин. В цих варіантах додаткові витрати становили 19,3 грн/га, а додатковий умовно-чистий дохід – 265,7 грн/га при окупності додаткових витрат 13,7 раза.

Технологія вважається ефективною тоді, коли затрати енергії на вирощування культури менші, ніж міститься її в урожаї основної продукції. Відношення цих двох величин і є показником енергетичної ефективності. Розрахунки біоенергетичної ефективності вирощування ячменю ярого показали, що у варіантах з інокуляцією насіння мікробними препаратами зростають затрати енергії, порівняно з контрольним варіантом, пов'язані з їх застосуванням та збиранням додатково отриманого урожаю. Коефіцієнт енергетичної ефективності сорту Созонівський у варіантах з використанням біопрепаратів збільшився на 1,2–5,8 % порівняно з контролем, у сорту Сталкер – відповідно на 2,2–6,3 % (табл. 3).

Для сорту Созонівський найвищий коефіцієнт енергетичної ефективності одержали у варіанті з використанням препарату фосфоентерин, він становив 4,40, що більше порівняно з контрольним варіантом на 5,8 %. У сорту Сталкер більш ефективним виявилось застосування ризоентерину – 3,71 та фосфоентерину – 3,71, що на 6,3 % більше порівняно з контрольним варіантом.

2. Економічна ефективність інокуляції насіння ячменю ярого біопрепаратами (2007–2009 рр.)

Сорт	Показники	Урожайність, т/га	Приріст урожайності, т/га	Вартість врожаю, грн	Вартість прибавки врожаю, грн	Умовно чистий дохід, грн/га	Додаткові витрати, грн/га	Додатковий умовно чистий дохід, грн/га	Окупність додаткових витрат, раз (грн/грн)
Созонівський	Контроль	3,30	-	2475	-	527,1	-	-	-
	Ризоентерин	3,49	0,19	2617,5	142,5	640,4	29,2	113,3	3,9
	БСП	3,44	0,14	2580	105	618,0	14,1	90,9	6,4
	Фосфоентерин	3,72	0,42	2790	315	821,9	20,2	294,8	14,6
	КЛ-9	3,46	0,16	2595	120	588,1	59,0	61,0	1,0
	Поліміксобактерин	3,39	0,09	2542,5	67,5	580,1	14,6	52,9	3,6
	Мікрогумін	3,63	0,33	2722,5	247,5	761,6	13,1	234,4	18,0
Сталкер	Контроль	2,77	-	2077,5	-	141,1	-	-	-
	Ризоентерин	3,15	0,38	2362,5	285	406,8	19,3	265,7	13,7
	БСП	2,90	0,13	2175	97,5	224,7	13,9	83,6	6,0
	Фосфоентерин	3,15	0,38	2362,5	285	406,8	19,3	265,7	13,7
	КЛ-9	3,07	0,30	2302,5	225	304,0	62,0	163,0	2,6
	Поліміксобактерин	2,95	0,18	2212,5	135	261,1	15,0	120,0	8,0
	Мікрогумін	3,02	0,25	2265	187,5	299,6	29,0	158,5	5,5

3. Біоенергетична оцінка використання мікробних препаратів (2007–2009 рр.)

Сорт	Варіант	Енергомісткість урожаю, МДж/га	Енергомісткість технології, МДж/га	Коефіцієнт енергетичної ефективності
Созонівський	Контроль	35376,0	8512,4	4,16
	Ризоентерин	37412,8	8760,4	4,27
	БСП	36876,8	8694,9	4,24
	ФМБ	39878,4	9061,7	4,40
	Ризоентерин +БСП+ФМБ	36448,0	8642,5	4,22
	КЛ-9	37091,2	8721,1	4,25
	Поліміксобактерин	36340,8	8629,4	4,21
	Мікрогумін	38913,6	8943,8	4,35
Сталкер	Контроль	29694,4	8512,4	3,49
	Ризоентерин	33768,0	9105,7	3,71
	БСП	31088,0	8715,4	3,57
	ФМБ	33768,0	9105,7	3,71
	Ризоентерин +БСП+ФМБ	31409,6	8762,2	3,58
	КЛ-9	32910,4	8980,8	3,66
	Поліміксобактерин	31624,0	8793,5	3,60
	Мікрогумін	32374,4	8902,7	3,64

Таким чином, при вирощуванні різних сортів ячменю ярого в умовах північного Степу України на чорноземах звичайних середньогумусних важкосуглинкових застосування мікробних препаратів є енергетично та економічно доцільним агрозаходом. За рахунок використання цих препаратів прибутковість зростає від 270 до 300 грн/га, а енергетична ефек-

тивність – на 5,8–6,3 %.

Бібліографічний список

1. *Патика В. П.* Єдність і протиріччя біосфери та ноосфери // Вісн. НАУ. – 2004. – № 6. – С. 304–309.
2. *Кожемяков А. П.* Продуктивность азотфиксации в агроценозах // Мікробіол. журн. – 1997. – Т. 59. – С. 22–27.
3. Биологическая защита зерновых культур от вредителей / *К. Е. Вороний, В. А. Шапиро, Г. А. Пукинская*; ВАСХНИЛ. – М.: Агропромиздат, 1989. – 198 с.
4. *Хоменко Г. В.* Ефективність застосування діазофіту в різних системах удобрення при вирощуванні пшениці ярої / *Г. В. Хоменко, О. М. Бердніков, Л. В. Потапенко* [та ін.] // С.-г. мікробіологія. – 2009. – Вип. 10. – С. 116–122. – (Міжвід. темат. наук. зб.).
5. *Шестобаєва О. В.* Реакція мікробного угруповання кореневої зони озимої пшениці на інтродукцію діазотрофів // Агроекол. журн. – 2003. – № 3. – С. 42–47.
6. Рекомендації по ефективному застосуванні біопрепаратів азотфіксуючих та фосфоромобілізуєчих бактерій в сучасному ресурсозберігаючому землеробстві. – К.: МінАПУ. – 1997. – С. 19.
7. *Доспехов Б. А.* Методика полевого опыта / *Доспехов Б. А.* – М.: Колос, 1983. – 423 с.